

II. FENOMEN SAMOOTUĐENJA I OPREDMEĆENJA STANJE OPSTEG OTUĐENJA U MODERNOM DRUŠTVU

U našim danima sve izgleda bremenito svojom suprotnošću; vidimo da mašine, sa divnom moći da skrate ljudski rad i učine ga plodnijim, dovode radnike do gladovanja i preteranog rada. Ovi novi izvori bogatstva nekom čudnom, kobnom čarolijom pretvaraju se u izvore oskudice. Izgleda da se sticanje umešnosti plaća gubitkom karaktera. Izgleda da čoveka porobljavaju drugi ljudi ili njegova sopstvena niskost istom brzinom kojom čovečanstvo stiče vlast nad prirodom. Čak i jasna svetlost nauke izgleda da može da sija samo na tamnoj pozadini neznanja. Svi naši pronalasci i sav naš napredak izgleda da se svršavaju time što se materijalne snage obdaruju intelektualnim životom, a ljudski život snižava do stepena tupe materijalne snage. Ovaj antagonizam između moderne industrije i nauke, s jedne, i bede i raspadanja, s druge strane, ovaj antagonizam između proizvodnih snaga i društvenih odnosa naše epohe jeste činjenica, opipljiva predominantna i neosporna. Neke stranke mogu jadikovati nad njom; druge bi možda želele da se oslobode savremenih tehničkih tekovina, da bi se oslobodile savremenih sukoba. Ili one možda uobražavaju da takav značajan napredak u industriji iziskuje da bude upotpunjen odgovarajućim značajnim nazatkom u politici. Što se nas tiče, mi nismo u zabludi u pogledu prirode toga lukavog duha koji neprestano izražava sve ove suprotnosti. Mi znamo da nove snage društva, da bi dobro funkcionisale, traže da njima vladaju novi ljudi, a to su radnici.

(K. Marks, *Govor održan na jubileju lista »People's Paper«* 14. aprila 1856. Izabrana dela, I, str. 333—334.)

Radnik postaje utoliko siromašniji ukoliko proizvodi više bogatstva, ukoliko njegova proizvodnja dobiva više na moći i opsegu. Radnik postaje utoliko jeftinija roba ukoliko stvara više robe. *Povećanjem vrijednosti* iz svijeta stvari raste *obežvređivanje* čovjekova svijeta u upravnom razmjeru. Rad ne proizvodi samo robe; on proizvodi sebe sama i radnika kao *robu*, i to u razmjeru u kojem uopće proizvodi robe.

Ta činjenica izražava samo ovo: da se predmet proizveden radom, njegov proizvod, suprotstavlja njemu kao *tude biće*, kao *sila nezavisna* od proizvođača. Proizvod rada jest rad koji se fiksira u jednom predmetu, koji je postao stvar, to je *opredmećenje* rada. Ostarenje (Verwirklichung) rada jest njegovo opredmećenje. Ovo ostvarenje rada pojavljuje se u nacionalno-ekonomskom stanju kao *obestvarenje* (Entwirklichung) radnika, opredmećenje kao *gubitak i ropstvo predmeta*, prisvajanje kao *otuđenje*, kao *ospoljenje*.

Ostvarenje rada toliko se pojavljuje kao obestvarenje, da se radnik obestvaruje do smrti od gladi. Opredmećenje se toliko pojavljuje kao gubitak predmeta da je radnik lišen najnužnijih predmeta, ne samo predmeta za život nego i predmeta rada. Staviše, sam rad postaje predmet, kojeg se radnik može domoći samo najvećim naporom i sasvim neredovitim prekidima. Prisvajanje predmeta pojavljuje se do te mjere kao otuđenje da ukoliko radnik proizvodi više predmeta, utoliko može manje posjedovati i utoliko više dospijeva pod vlast svog proizvoda, kapitala.

Sve te konzekvencije nalaze se u određenju da se radnik prema *proizvodu svoga rada* odnosi kao prema *tudem predmetu*. Jer prema toj pretpostavci je jasno: ukoliko se radnik svojim radom više eksteriorizuje, utoliko moćniji postaje tuđi, predmetni svijet, koji on stvara sebi nasuprot, utoliko postaje siromašniji on sam, njegov unutrašnji svijet, utoliko njemu samome manje pripada. Isto je tako u religiji. Ukoliko čovjek više stavlja u boga, utoliko manje zadržava u sebi.

Radnik stavlja svoj život u predmet; ali sad život ne pripada više njemu, nego predmetu. Ukoliko je, dakle, veća ta djelatnost, utoliko je bespredmetniji radnik. Što je proizvod njegova rada, to nije on. Ukoliko je, dakle, veći taj proizvod, utoliko je manji on sam. *Ospoljenje* radnika u njegovu proizvodu znači ne samo da njegov rad postaje predmet, *vanjska egzistencija*, nego da rad egzistira *izvan njega*, nezavisno, tuđe, i postaje samostalna sila nasuprot njemu, da mu se život koji je dao predmetu suprotstavlja neprijateljski i strano.

Razmotrimo sad pobjele *opredmećenje*, proizvodnju radnika i u njoj *otuđenje*, *gubitak* predmeta, njegova proizvoda.

Radnik ne može ništa stvarati bez *prirode*, bez *osjetilnog vanjskog svijeta*. To je materijal na kojem se ostvaruje njegov rad, u kojem je on djelatatan, iz kojeg i pomoću kojeg on proizvodi.

Kao što priroda, međutim, pruža radu *životna sredstva* u smislu da rad ne može *živjeti* bez predmeta na kojima se vrši, tako ona, s druge strane, pruža i *životna sredstva* u užem smislu, naime sredstva za fizičko izdržavanje samog radnika.

Dakle, ukoliko radnik pomoću svoga rada više osvaja vanjski svijet, osjetilnu prirodu, utoliko više oduzima sebi *životna sredstva* u dva smisla: prvo, tako što osjetilni svijet sve više prestaje da bude predmet koji pripada njegovu radu, *životno sredstvo* njegova rada; drugo, što vanjski svijet sve više prestaje da bude *životno sredstvo* u neposrednom smislu, sredstvo za fizičko izdržavanje radnika.

Dakle, na taj dvostruki način radnik postaje rob svoga predmeta, prvo, što dobiva *predmet rada*, tj. što dobiva *rad*, i *drugo*, što dobiva *sredstva za izdržavanje*. Prvo, dakle, što može egzistirati kao *radnik*, i drugo što može egzistirati kao *fizički subjekt*. Vrhunac je toga ropstva da se kao *fizički subjekt* može održati samo kao *radnik*, a radnik je samo kao *fizički subjekt*.

(Otuđenje radnika u njegovu predmetu izražava se prema nacionalnoekonomskim zakonima tako da, uko-

liko radnik više proizvodi, utoliko ima manje za potrošnju, ukoliko stvara više vrijednosti, utoliko postaje bezvredniji, nedostojniji, ukoliko je oblikovaniji njegov proizvod, utoliko nakazniji postaje radnik, ukoliko je civiliziraniji njegov predmet, utoliko barbarskiji postaje radnik, ukoliko je moćniji rad, utoliko nemoćniji postaje radnik, ukoliko je rad bogatiji duhom, utoliko je radnik postao gluplji i rob prirode.)

Nacionalna ekonomija skriva otuđenje u suštini rada tako što ne razmatra neposredan odnos između radnika (rada) i proizvodnje. Razumije se, rad proizvodi čudesna djela za bogataše, ali on proizvodi ogoljenje za radnika. On proizvodi palače, ali za radnika jazbine. On proizvodi ljepotu, ali za radnika osakaćenje. On zamjenjuje rad strojevima, ali jedan dio radnika baca natrag barbarskom radu, a drugi dio čini strojem. On proizvodi duh, ali za radnika proizvodi glupost i kretenizam.

Neposredan odnos rada prema njegovim proizvodima jest odnos radnika prema predmetima njegove proizvodnje. Odnos imućnika prema predmetima proizvodnje i prema njoj samoj jest samo *konzekvencija* toga prvog odnosa. I ona ga potvrđuje. Tu drugu stranu promatrat ćemo kasnije.

Dakle, kad pitamo: koji je suštinski odnos rada, onda pitamo za odnos *radnika* prema proizvodnji.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi, Rani radovi*, str. 210—213.)

OTUĐENJE U CINU PROIZVODNJE

Mi smo dosad promatrali otuđenje, ospoljenje radnika samo s jedne strane, naime, *njegov odnos prema proizvodima njegova rada*. Ali otuđenje se ne pokazuje samo u rezultatu, nego i u *aktu proizvodnje* u samoj *proizvodnoj djelatnosti*. Kako bi se radnik mogao tuđe suprotstaviti proizvodu svoje djelatnosti ako se u aktu same proizvodnje sâm sebi nije otuđio: proizvod

je samo résumé djelatnosti, proizvodnje. Ako je, dakle, proizvod rada ospoljenje, onda sama proizvodnja mora biti djelatno ospoljavanje, ospoljavanje djelatnosti, djelatnost ospoljavanja. U otuđenju predmeta rada rezimiraju se samo otuđenje, ospoljenje u samoj djelatnosti rada.

U čemu se dakle sastoji ospoljenje rada?

Prvo, da je rad radniku *spoljašnji rad*, tj. da ne pripada njegovoj suštini, da se on stoga u svom radu ne potvrđuje, nego poriče, da se ne osjeća sretnim, nego nesretnim, da ne razvija slobodnu, fizičku i duhovnu energiju, nego mrcvari svoju prirodu i upropaštava svoj duh. Stoga se radnik osjeća kod sebe tek izvan rada, a u radu se osjeća izvan sebe. Kod kuće je kad ne radi, a kad radi, nije kod kuće. Stoga njegov rad nije dobrovoljan, nego prinudan, *prisilan rad*. Stoga on nije zadovoljenje jedne potrebe, nego je samo *sredstvo* da zadovolji potrebe izvan njega. Njegova tuđost jasno se pokazuje u tome što se rad izbjegava kao kuga, čim ne postoji fizička ili druga prisila. Spoljašnji rad, rad u kojem se čovjek ospoljuje, jest rad samozrtvovanja, mrcvarenja. Napokon, spoljašnjost rada pojavljuje se radniku u tome što on nije njegov vlastiti rad, nego rad nekog drugog, što mu on ne pripada, što on u njemu ne pripada samom sebi, nego nekome drugome. Kao što u religiji samodjelatnost ljudske fantazije, ljudskog mozga i ljudskog srca djeluje nezavisno od individuum, tj. djeluje na nj kao tuđa, božanska ili đavolska djelatnost, tako djelatnost radnika nije njegova samodjelatnost. Ona pripada drugome, ona je gubitak njega samog.

I tako dolazi od toga da se čovjek (radnik) osjeća samodjelatan samo u svojim životinjskim funkcijama, u jelu, piću i rađanju, najviše još u stanu, nakitu itd., a u svojim ljudskim funkcijama osjeća se samo kao životinja. Životinjsko postaje ljudsko, a ljudsko postaje životinjsko.

Jelo, piće i rađanje itd., jesu, doduše, također prave ljudske funkcije. Međutim, u apstrakciji, koja ih dijeli

od ostalog kruga ljudske djelatnosti i koja ih čini posljednjim i jedinim ciljevima, one su životinjske.

Rad, akt otuđenja praktične ljudske djelatnosti, razmatrali smo s dvije strane. 1) Odnos radnika prema *proizvodu rada* kao predmetu, koji mu je stran i koji njim vlada. Taj odnos je istovremeno odnos prema osjetilnom, spoljašnjem svijetu, prema prirodnim predmetima, kao svijetu koji je njemu tuđ i neprijateljski suprotstavljen. 2) Odnos rada prema *aktu proizvodnje* u samom radu. Taj odnos je odnos radnika prema njegovoj vlastitoj djelatnosti kao prema tuđoj djelatnosti, koja mu ne pripada, djelatnost se ovdje pojavljuje kao trpljenje, snaga kao nemoć, rađanje kao škopljenje, *vlastita* radnikova fizička i duhovna energija, njegov lični život — jer što je život (drugo) već djelatnost — kao djelatnost upravljena protiv njega samog, od njega nezavisna, koja njemu ne pripada. *Samootuđenje*, kao što je prije navedeno otuđenje stvari.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi, Rani radovi*, str. 213—214.)

OTUĐENJE PROIZVODA RADA

Mi smo pošli od nacionalnoekonomske činjenice, od otuđenja radnika i njegove proizvodnje. Mi smo izrazili pojam te činjenice: *otuđeni*, ospoljeni rad. Mi smo analizirali taj pojam, dakle, analizirali smo samo jednu nacionalnoekonomsku činjenicu.

Pogledajmo sada dalje, kako se pojam otuđenog, ospoljenog rada mora u zbiljnosti izraziti i prikazati.

Ako je proizvod rada meni tuđ, ako se meni suprotstavlja kao tuđa sila, kome onda pripada?

Ako moja vlastita djelatnost ne pripada meni, ako je ona tuđa iznuđena djelatnost, kome onda pripada?

Nekom *drugom* biću, a ne meni.

Tko je to biće?

Bogovi? Istina, u prvo se vrijeme glavna proizvodnja pojavljuje, kao na primjer gradnja hramova itd. u

Egiptu, Indiji, Meksiku, u službi bogova, kao što i proizvod pripada bogovima. Ali sami bogovi nisu nikada bili gospodari rada. Isto tako ni *priroda*. I kakva bi protivrječnost bila da se čovjek, ukoliko više svojim radom podređuje sebi prirodu, ukoliko čuda bogova sve više postaju izlišna uslijed čuda industrije, da se čovjek, za volju tih snaga, odrekao radosti proizvodnje i užitka od proizvoda.

Tuđe biće, kome pripada rad i proizvod rada, u čijoj se službi nalazi rad i za čije uživanje postoji proizvod rada, to biće može biti samo *čovjek* sam.

Ako proizvod rada ne pripada radniku, ako stoji nasuprot njemu kao tuđa sila, to je moguće samo zato što pripada nekom *drugom čovjeku izvan radnika*. Ako je njegova djelatnost za njega mučenje, ona mora biti *užitak* nekome drugome i životna radost nekoga drugoga. Samo čovjek sâm može biti ta tuđa sila nad ljudima, a ne bogovi, ne priroda.

Neka se još razmisli o prije iznesenom stavu, da odnos čovjeka prema samom sebi postaje čovjeku *predmetan*, zbiljski tek njegovim odnosom prema drugom čovjeku.

Kad se on, dakle prema proizvodu svoga rada, prema svom opredmećenom radu, odnosi kao prema *tuđem*, neprijateljskom, moćnom, od njega nezavisnom predmetu, on se prema njemu odnosi tako da je gospodar toga predmeta drugi, njemu tuđ, neprijateljski, moćan, od njega nezavisan čovjek. Kad se prema svojoj vlastitoj djelatnosti odnosi kao prema neslobodnoj djelatnosti, on se prema njoj odnosi kao prema djelatnosti koja je u službi, pod vlašću, prisilom i jarmom drugog čovjeka.

Swako samoootuđenje čovjeka od sebe i od prirode pojavljuje se u odnosu u koji on stavlja sebe i prirodu prema drugim ljudima, koji su od njega različiti. Stoga se religiozno samoootuđenje nužno pojavljuje u odnosu laika prema svećeniku, ili pak, budući da se ovdje radi o intelektualnom svijetu, prema posredniku itd. U praktičnom, zbiljskom svijetu, može se samoootuđenje pojaviti samo kroz praktičan, zbiljski odnos pre-

ma drugim ljudima. Samo sredstvo, pomoću kojeg se otuđenje događa, jest *praktično*. Otujenim radom, dakle, čovjek ne proizvodi samo svoj odnos prema predmetu i aktu proizvodnje kao prema tuđim i njemu neprijateljskim silama; on proizvodi i odnos u kojem se nalaze drugi ljudi prema njegovoj proizvodnji i njegovu proizvodu, i odnos u kojem se on nalazi prema tim drugim ljudima. Kao što svojom vlastitom proizvodnjom proizvodi svoje obestvarenje, svoju kaznu, kao što svoj vlastiti proizvod pretvara u gubitak, u proizvod koji mu ne pripada, tako on čini da vlast, nad proizvodnjom i nad proizvodom dobije onaj ko ne proizvodi. Kao što sebi otuđuje svoju vlastitu djelatnost tako strancu daje djelatnost, koja mu ne pripada.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*,
Rani radovi str. 217—219.)

OTUĐENJE ŽIVOTNIH SREDSTAVA

Otuđenje se isto tako pojavljuje u tome što je *moje* životno sredstvo sredstvo *drugoga*, što je ono, što je moja želja, nedostupan posjed *drugoga*, kao i u tome što je svaka stvar *drugoga* nego ona sama, što je moja djelatnosti *druga*, što napokon — a to važi i za kapitalista — uopće vlada *neljudska* sila. Određenje nedjelatnog rasipnog bogatstva, koje se koristi samo za uživanje — gdje se onaj koji uživa *manifestira*, doduše, s jedne strane samo kao *prolazni* individuum, koji se isprazno, preko mjere izivljava, i koji isto tako zna da je tuđi robovski rad, čovjekov *krvavi znoj* — plijen njegove požude, prema tome i sam čovjek, dakle, da je i on sam žrtvovano, ništavno biće; pri tome se preziranje ljudi pokazuje kao objest, kao rasipanje onoga što bi moglo produžiti stotinu ljudskih života, a djelomično kao besramna iluzija da njegovo neobuzdano rasipništvo i nestalna, neproduktivna potrošnja uvjetuju *rad*, a time i *održavanje drugoga* — a ostvarenje čovjekovih *suštinskih snaga* vidi samo u ostva-

renju svoje ludosti, svoga hira i samovoljnih, bizar-
nih ideja, — to bogatstvo koje, s druge strane, pozna-
je bogatstvo samo kao čisto sredstvo i kao stvar koja
je vrijedna samo uništenja, koje je dakle, u isto vri-
jeme njegov rob i gospodar, u isto vrijeme velikoduš-
no i podlo hirovito, oholo, uobraženo, fino, obrazovano,
duhovito — to bogatstvo još nije iskusilo na sebi *bo-
gatstvo* kao sasvim *tuđu silu*; ono u njemu vidi, napro-
tiv, samo svoju vlastitu moć, (ne) bogatstvo, nego uži-
vanje...

...posljednji krajnji cilj.

*...i sjajnoj, osjetiljnim prividom zaslijepljenoj ilu-
ziji o suštini bogatstva, suprotstavlja se *radni, trijezni,
ekonomični, prozaični* — o suštini bogatstva obavije-
šteni industrijalac i stvarajući pohlepi rasipnika za uži-
vanjem veći opseg, laskajući mu svojim proizvodima
— njegovi proizvodi su upravo tako niski komplimenti
požudama rasipnika — da on na jedino *koristan* način
prisvaja sebi moć, koja rasipniku nestaje. Ako se, da-
kle, industrijsko bogatstvo javlja prije svega kao re-
zultat rasipnog fantastičnog bogatstva — onda vlasti-
to kretanje prvog potiskuje posljednje također i na
aktivan način. Naime, pad *kamata od novca* nužna je
konzekvencija i rezultat industrijskog kretanja.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi,
Rani radovi*, str. 261—262.)

OTUĐENJE RADNIKA

Čak i potreba za slobodnim zrakom prestaje da bu-
de kod radnika potreba, čovjek se vraća u špilju, ko-
ja je, međutim, otrovana smrdljivim kužnim dahom
civilizacije i koju on kao tuđu nastanjuje *privremeno*
i nesigurno, koja mu svakog dana može izmaći, iz ko-
je svakog dana može biti izbačen, ako ne plaća. On
mora *platiti* tu kuću smrti. *Svijetao* stan, koji Pro-

* U rukopisu nedostaju otprilike tri reda. — Prim. red.
Dietz Verlag

metej označava kod Eshila kao jedan od velikih po-
klona, pomoću kojeg je od divljaka stvorio čovjeka,
prestaje da postoji za radnika. Svjetlo, zrak itd., naj-
jednostavnija *životinjska* čistoća, prestaje da bude po-
treba za čovjeka. *Životnim elementom* postaje mu *pr-
ljavština*, to propadanje, truljenje čovjeka, *kloaka* (to
treba doslovno shvatiti) civilizacije. Potpuno *neprirodna*
zapuštenost, trula priroda postaje njegov *životni ele-
ment*. Nijedno od njegovih osjetila više ne postoji,
ne samo na svoj ljudski način, nego ni na *neljudski*,
pa zato čak ni na životinjski način. Ponovo se vraćaju
najgrublji *životni (i oruđa)* ljudskog rada, kao *dolap*
rimskih robova, koji je postao način proizvodnje, na-
čin postojanja mnogih engleskih radnika. Ne samo što
čovjek nema nikakvih ljudskih potreba, nego čak pre-
staju i *životinjske* potrebe. Irač zna samo za potrebu
jela, i to samo *krompira*, i to *najgore vrste prosjakog
krompira*. Ali Engleska i Francuska imaju već u svakom
industrijskom gradu *malu* Irsku. Divljak, životinja ipak
ima potrebu za lovom, za kretanjem itd., za društve-
nošću. — Uprošćavanje stroja i rada iskorištava se
za to da čovjek, koji tek nastaje, sasvim neoformljena
čovjeka — *dijete* — učini radnikom, kao što je rad-
nik postao najzanemarenije dijete. *Stroj se prilago-
đuje čovjekovoj slabosti, da bi od slaba čovjeka nači-
nio stroj*.

Kako porast potreba i sredstava za njihovo zado-
voljenje proizvodi nedostatak potreba i nedostatak
sredstava, dokazuje nacionalni ekonomist (i kapitalist
— uopće, mi govorimo uvijek o *empirijskim* poslov-
nim ljudima, kad se obračamo nacionalnim ekonomi-
stima — njihovom *naučnom* priznanju i postojanju),
1) time što radnikovu potrebu svodi na najnužnije i
najjadrnije izdržavanje fizičkog života, a njegovu dje-
latnost na najapstraktnije mehaničko kretanje; dakle,
kaže on: čovjek nema nikakve druge potrebe, ni po-
trebe za djelatnošću, ni za uživanjem, jer čak i takav
život proglašava *ljudskim* životom i postojanjem; 2)
time što najoskudniji život (egzistenciju) računa kao
mjerilo, i to kao opće mjerilo: opće zato što vrijedi za

masu ljudi; on čini od radnika biće bez osjećaja i potreba, kao što njegovu djelatnost čini čistom apstrakcijom svake djelatnosti; on smatra da je svaki radnik *luksuz* za osudu i sve što prelazi najapstraktniju potrebu — bilo to kao pasivan užitak ili ispoljavanje djelatnosti — čini mu se kao luksuz. Stoga je nacionalna ekonomija, ta nauka o *bogatstvu* istovremeno nauka o odricanju, oskudijevanju, *štednji*, i ona zaista dolazi do toga da čovjeka uči da uštedi čak i na potrebi za čistim zrakom ili fizičkim kretanjem. Ta nauka o čudesnoj industriji ujedno je nauka o *skrci*, a njen istinski ideal je *asketski*, ali *lihvarski* škrtač i *asketski* rob, ali rob koji *proizvodi*. Njen moralni ideal je *radnik*, koji donosi u štedionicu jedan dio svoje plaće, i ona je za taj svoj omiljeni ideal našla, tako reći, ropsku *umjetnost*. U kazalištu je to prikazivano na sentimentalnan način. Stoga je ona — uprkos svom svjetovnom i razbludnom izgledu — zaista moralna nauka, najmoralnija nauka. *Njeno osnovno načelo je samoodricanje*, odricanje od života i od svih ljudskih potreba. Ukoliko manje jedeš, piješ, kupuješ knjige, ukoliko manje ideš u kazalište, na ples, u gostionicu, ukoliko manje misliš, voliš, teoretiziraš, pjevaš, slikaš, pišeš itd., utoliko (više) štediš, utoliko *veće* postaje tvoje blago, koje ne žderu ni moljci ni prašina, utoliko *veći* postaje tvoj *kapital*. Ukoliko *si* neznatniji, ukoliko manje ispoljavaš svoj život, utoliko *više imaš*, utoliko je *veći* tvoj *otuđeni* život, utoliko *više* nagomilavaš svoje otuđeno biće. Sve ono što ti nacionalni ekonomist uzme od života i ljudskosti, on ti nadomješta u *novcu* i *bogatstvu*, a sve ono što ne možeš ti, može tvoj novac: on može jesti, piti, ići na ples i u kazalište on može putovati on zna sebi (pribaviti) umjetnost i učenost, historijske rijetkosti, i političku moć, on ti *može* sve pribaviti; on može sve kupiti; on je istinska *moć*. Ali on, koji je sve to, ne mari ni za šta drugo *već* da stvori sebe sama, da kupi sebe sama, jer sve drugo njemu služi i kad posjedujem gospodara, posjedujem i slugu, pa ne moram da jurim za njegovim slugama. Sve

strasti i djelatnosti moraju, dakle, propasti u *pohlepi*. Radnik smije imati samo toliko da bi htio živjeti, a smije htjeti živjeti, zato da bi imao.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*,
Rani radovi, str. 254—256.)

OTUĐENJE RODNOG ŽIVOTA (ŽIVOTNE DJELATNOSTI)

Budući da otuđeni rad čovjeku 1) otuđuje prirodu, 2) njega samog, njegovu vlastitu djelatnu funkciju, njegovu životnu djelatnost, on čovjeku otuđuje *rod*; on mu *rođni* život čini sredstvom individualnog života. Prvo on mu otuđuje rođni život i individualni život i, drugo, on mu ovaj posljednji, sveden na apstrakciju, pretvara u cilj prvoga, također u njegovu apstraktnu i otuđenu obliku.

Jer, prvo, čovjeku se rad, *životna djelatnost*, sam *proizvodni* život pojavljuje samo kao *sredstvo* za zadovoljenje jedne potrebe, potrebe održavanja fizičke egzistencije. Međutim, proizvodni život je rođni život. To je život koji proizvodi život. U načinu životne djelatnosti leži cjelokupan karakter vrste, njen rođni karakter, a slobodna svjesna djelatnost je čovjekov rođni karakter. Sam život pojavljuje se samo kao *sredstvo* za život.

Životinja je neposredno jedinstvena sa svojom životnom djelatnošću. Ona se od nje ne razlikuje. Ona je *životna djelatnost*. Čovjek čini samu svoju životnu djelatnost predmetom svoga htijenja i svoje svijesti. On ima svjesnu životnu djelatnost. To nije određenost s kojom se on neposredno stapa. Svjesna životna djelatnost razlikuje čovjeka neposredno od životinjske životne djelatnosti. On je upravo samo na taj način rođno biće. Ili, on je samo svjesno biće, tj. njegov vlastiti život mu je predmet upravo zato što je rođno biće. Stamo zato je njegova djelatnost slobodna djelatnost. Ot-

deni rad okreće odnos tako da čovjek, upravo zato što je svjesno biće, čini svoju životnu djelatnost, svoju suštinu samo sredstvom svoje *egzistencije*.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi, Rani radovi*, str. 215—216.)

OTUĐENJE KAO SAMOOTUĐENJE

(Sam sebi otuđen čovjek jest i svom *biću*, tj. prirodnom i ljudskom biću, otuđeni mislilac. Stoga su njegove misli nepokretni duhovi, koji prebivaju izvan prirode i čovjeka. Hegel je u svojoj logici zatvorio sve te nepokretne duhove, shvatio svakog od njih najprije kao negaciju, tj. kao *ospoljenje čovjekova* mišljenja, zatim kao negaciju negacije, tj. kao ukidanje tog ospoljenja, kao *stvarno* ispoljavanje čovjekova mišljenja; no budući da je sama još prožeta otuđenjem — ta negacija negacije je djelimično ponovno uspostavljanje duhova u njihovu otuđenju, a djelimično ostajanje kod posljednjeg akta, odnošenje — na — samu — sebe u otuđenju kao istinskom postojanju tih nepokretnih duhova. [tj. Hegel stavlja akt apstrahiranja, koji kruži u sebi, na mjesto onih fiksnih apstrakcija; time je on zaslužan što je dokazao mjesto rođenja svih tih nepravilnih pojmova, koji prema svom porijeklu pripadaju pojedinim filozofijama, što ih je sažeo i umjesto jedne određene apstrakcije stvorio kao predmet kritike apstrakciju koja je iscrpljena u cjelokupnom svom opsegu] (zašto Hegel odvaja mišljenje od *subjekta*, vidjet ćemo kasnije; no sada je već jasno da ako čovjek nije čovječan ni njegovo ispoljavanje bića ne može biti čovječno, dakle ni mišljenje se nije moglo shvatiti kao ispoljavanje čovjekova bića kao čovječnog i prirodnog subjekta, s očima, ušima itd., koji živi u društvu i svijetu i prirodi)] a djelimično pak ukoliko ta apstrakcija shvaća samu sebe i o sebi samoj osjeća beskrajnu dosadu, javlja se kod Hegela napuštanje ap-

straktnog mišljenja, koje se kreće samo u mišljenju, koje je bez oka, bez zuba, bez uha, bez ica, kao odlučivanje priznati *prirodu* kao biće i posvetiti se promatranju).

Ali i *priroda*, apstraktno uzeta, za sebe, fiksirana u odvojenosti od čovjeka, nije za čovjeka *ništa*. Da apstraktni mislilac, koji se odlučio za promatranje, promatra apstraktno, razumije se po sebi. Kao što je priroda ležala zatvorena za mislioca u obliku koji je njemu samom skriven i zagonetan, kao apsolutna ideja, kao misaona stvar, tako je on uistinu time što ju je otpustio iz sebe, otuđujući mišljenja različita prirode ili govoreći ljudskim jezikom, promatrajući prirodu apstraktni mislilac saznaje da bića, koja je on mislio stvoriti ni iz čega, iz čiste apstrakcije u božanskoj di-jalektici, kao čiste proizvode rada mišljenja, koje se tka samo u sebi i nigdje ne gleda u stvarnost, da ta bića nisu ništa drugo već *apstrakcije prirodnih određenja*. Cijela priroda ponavlja mu dakle logičke apstrakcije, samo u čulnom, spoljašnjem obliku. — On ponovo *analizira* nju i te apstrakcije. Njegovo promatranje prirode je, dakle, samo akt potvrđivanja njegove apstrakcije o promatranju prirode, tok rađanja njegove apstrakcije, koji on svjesno ponavlja. Tako je npr. vrijeme istovremeno negativnost, koja se odnosi na sebe: (str. 238, 1. c.). Ukinutom nastajanju, kao postojanju, odgovara — u prirodnom obliku — ukinuto kretanje kao materija. Svjetlo je — *prirodan oblik* — *refleksija u sebi*. Tijelo kao *mjesec i komet* je — *prirodan oblik* — *suprotnosti, s jedne strane, po logici pozitivno*, koje se *osniva na samom sebi*, a s druge strane je *negativno*, koje se *osniva na samom sebi*. Zemlja je *prirodan oblik logičke osnove*, kao negativno jedinstvo suprotnosti itd.

Priroda kao priroda, tj. ukoliko se ona osjetilno još razlikuje od onog tajnovitog, u njoj skrivenog smisla,

priroda odijeljena, različita od tih apstrakcija, jest ništa, ništa, koje se pokazuje kao ništa, jest besmislena ili ima samo smisao spoljašnosti koja je ukinuta.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi, Rani radovi*, str. 294—296.)

OTUĐENJE KAO SVOĐENJE SLOBODNE SAMODJELATNOSTI NA SREDSTVO FIZICKE EGZISTENCIJE

Time što otuđeni rad čovjeku oduzima predmet njegove proizvodnje, oduzima mu njegov *rodni život*, njegovu stvarnu rodnu predmetnost i pretvara njegovo preimućstvo nad životinjom u štetu time što mu se oduzima njegovo anorgansko tijelo, priroda.

Isto tako time što otuđeni rad svodi samodjelatnost, slobodnu djelatnost na sredstvo, on čovjekov rodni život čini sredstvom njegove fizičke egzistencije.

Svijest, koju čovjek ima o svom rodu, pretvara se, dakle, zbog otuđenja u to da mu rodni život postaje sredstvom.

Otuđeni rad čini, dakle:

3) *čovjekovu rodnu suštinu*, kako prirodu tako i njegovu duhovnu rodnu moć, njemu *tuđom* suštinom, sredstvom njegove *individualne egzistencije*. On otuđuje čovjeku njegovo vlastito tijelo kao i prirodu izvan njega, kao i njegovu duhovnu suštinu, njegovu *ljudsku suštinu*.

4) Nепosredna posljedica toga što je čovjek otuđen proizvodu svoga rada, svojoj životnoj djelatnosti, svojoj rodnoj suštini, jest *otuđenje čovjeka od čovjeka*. Ako se čovjek sam sebi suprotstavlja, njemu se suprotstavlja *drugi čovjek*. Što vrijedi za odnos čovjeka prema njegovu radu, prema proizvodu njegova rada i prema njemu samom, to vrijedi za odnos čovjeka prema drugom čovjeku, kao i prema radu i predmetu rada drugog čovjeka.

Uopće, stav da je čovjeku otuđena njegova rodna suština, znači da je jedan čovjek otuđen drugome, kao što je i svaki od njih otuđen ljudskoj suštini.

Otuđenje čovjeka, uopće svaki odnos u kojem se čovjek nalazi prema samom sebi, ostvaruje se i izražava tek u odnosu u kojem se čovjek nalazi prema drugim ljudima.

Tako, dakle, u odnosu otuđena rada svaki čovjek promatra drugoga, prema mjerilu i odnosu u kojem se nalazi on sam kao radnik.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi, Rani radovi*, str. 216—217.)

OTUĐENJE ČOVJEKA OD ČOVJEKA

Neposredna posljedica toga što je čovjek otuđen proizvodu svoga rada, svojoj životnoj djelatnosti, svojoj rodnoj suštini, jest *otuđenje čovjeka od čovjeka*. Ako se čovjek sam sebi suprotstavlja, njemu se suprotstavlja *drugi čovjek*. Što vrijedi za odnos čovjeka prema njegovu radu, prema proizvodu njegova rada i prema njemu samom, to vrijedi za odnos čovjeka prema drugom čovjeku, kao i prema radu i predmetu rada drugog čovjeka.

Uopće, stav da je čovjeku otuđena njegova rodna suština, znači da je jedan čovjek otuđen drugome, kao što je i svaki od njih otuđen ljudskoj suštini.

Otuđenje čovjeka, uopće svaki odnos u kojem se čovjek nalazi prema samom sebi, ostvaruje se i izražava tek u odnosu u kojem se čovjek nalazi prema drugim ljudima.

Tako, dakle, u odnosu otuđena rada, svaki čovjek promatra drugog prema mjerilu i odnosu u kojem se nalazi on sam kao radnik.

Mi smo pošli od nacionalnoekonomske činjenice, od otuđenja radnika i njegove proizvodnje. Mi smo izrazili pojam te činjenice: *otuđeni*, ospotljeni rad. Mi smo analizirali taj pojam, dakle, analizirali smo samo jednu nacionalnoekonomsku činjenicu.

Pogledajmo sada dalje, kako se pojam otuđenog, ospoljenog rada mora u stvarnosti izraziti i prikazati.

Ako je proizvod rada meni tuđ, ako se meni suprotstavlja kao tuđa sila, kome on onda pripada?

Ako moja vlastita djelatnost ne pripada meni, ako je ona tuđa iznudena djelatnost, kome ona pripada?

Nekom *drugom* biću, a ne meni.

Tko je to biće?

Bogovi? Istina, u prvo se vrijeme glavna proizvodnja pojavljuje, kao na primjer gradnja hramova itd. u Egiptu, Indiji, Meksiku, u službi bogova, kao što i proizvod pripada bogovima. Ali sami bogovi nisu nikada bili gospodari rada. Isto tako ni *priroda*. I kakva bi protivurječnosti bila da se čovjek, ukoliko više svojim radom podređuje sebi prirodu, ukoliko čuđa bogova sve više postaju izlišna zbog čuđa industrije, da se čovjek, za volju tih snaga, odrekao radosti proizvodnje i užitka od proizvoda.

Tuđe biće, kome pripada rad i proizvod rada, u čijoj se službi nalazi rad i za čije uživanje postoji proizvod rada, to biće može biti samo *čovjek* sam.

Ako proizvod rada ne pripada radniku, ako stoji nasuprot njemu kao tuđa sila, to je moguće samo zato što pripada nekom *drugom čovjeku izvan radnika*. Ako je njegova djelatnost za njega mučenje, onda ona mora biti *užitak* nekome drugome i životna radost nekoga drugoga. Samo čovjek sâm može biti ta tuđa sila nad ljudima, a ne bogovi, ne priroda.

Neka se još razmisli o prije postavljenom stavu, da odnos čovjeka prema samom sebi postaje čovjeku *predmetan*, stvaran tek njegovim odnosom prema drugom čovjeku.

Kad se on, dakle, prema proizvodu svoga rada, prema svom opredmećenom radu, odnosi kao prema *tuđem*, neprijateljskom, moćnom, od njega nezavisnom predmetu, on se prema njemu odnosi tako da je gospodar toga predmeta drugi, njemu tuđ, neprijateljski, moćan, od njega nezavisan čovjek. Kad se prema svojoj vlastitoj djelatnosti odnosi kao prema neslobodnoj djelatnosti, on se prema njoj odnosi kao prema

djelatnosti koja je u službi, pod vlašću, prisilom i jarmom drugoga čovjeka.

Svako samootuđenje čovjeka od sebe i od prirode pojavljuje se u odnosu u koji on stavlja sebe i prirodu prema drugim ljudima, koji su od njega različiti. Stoga se religiozno samootuđenje nužno pojavljuje u odnosu laika prema svećeniku, ili pak, budući da se ovdje radi o intelektualnom svijetu, prema posredniku itd. U praktičnom stvarnom svijetu, može se samootuđenje pojaviti samo kroz praktičan, stvaran odnos prema drugim ljudima. Samo sredstvo, pomoću kojeg se otuđenje događa, jest *praktično*. Otudenim radom, dakle, čovjek ne proizvodi samo svoj odnos prema predmetu i aktu proizvodnje kao prema tuđim i njemu neprijateljskim silama; on proizvodi i odnos u kojem se nalaze drugi ljudi prema njegovoj proizvodnji i njegovu proizvodu, i odnos u kojem se on nalazi prema tim drugim ljudima. Kao što svojom vlastitom proizvodnjom proizvodi svoje obestvarenje, svoju kaznu, kao što svoj vlastiti proizvod pretvara u gubitak, u proizvod koji mu ne pripada, tako on čini da vlast nad proizvodnjom i nad proizvodom dobije onaj ko ne proizvodi. Kao što sebi otuđuje svoju vlastitu djelatnost, tako strancu daje djelatnost koja mu ne pripada.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, Rani radovi, str. 217—219.)

FETIŠIZAM ROBE KAO FENOMEN OTUĐENJA

Na prvi pogled *roba* izgleda stvar sama po sebi razumljiva, trivijalna. Iz njene analize izlazi da je vraška stvar, puna metafizičkih domišljaja i teoloških mušica. Ukoliko je *upotrebna vrednost*, nema na njoj ničega misterioznog, bilo da je posmatram sa stanovišta da svojim svojstvima zadovoljava ljudske potrebe, ili da ta svojstva dobija tek kao *proizvod* ljudskog rada. Očigledno je da svojom delatnošću čovek menja oblike prirodnih materija na način koji mu je koristan. Na

primer, menja se oblik drveta kad se od njega pravi sto. Pa ipak sto ostaje drvo, ordinarna čulna stvar. Ali čim istupi *kao roba*, pretvara se u stvar čulno natčulnu. On ne samo da stoji nogama na podu, nego i dubi na glavi pred svima drugim robama, te iz svoje drvene glave pušta čudne mušice, mnogo čudnije nego kad bi bez gurkanja počeo igrati.

Znači, dakle, da tajanstveni karakter robe ne potiče iz njene upotrebe vrednosti. On isto tako ne potiče ni iz sadržine odredaba *vrednosti*. Jer, prvo, ma koliko različiti i bili korisni radovi ili proizvodne delatnosti, *fiziološka* je istina da su oni funkcije *čovekova* organizma i da je svaka takva funkcija, ma kakvi joj bili sadržina i blik, u suštini *trošenje čovečijeg* mozga, nerva, mišića, čulnog organa itd. A drugo, ono što služi kao osnova određivanju veličine vrednosti, *vremensko trajanje* onog trošenja drugim rečima *kvantitet* rada, to se *kvantitet* rada čak očigledno daje razlikovati od njegovog *kvaliteta*. U svima društvenim stanjima, iako ne podjednako na različitim stupnjevima razvitka, moralo je ljude interesovati koliko radnog *vremena* staje proizvodnja životnih namirnica. Naposljetku, čim ljudi ma na koji način rade jedni za druge, njihov rad dobija *društveni* oblik.

Pa iz čega onda potiče zagonetni karakter proizvoda rada čim uzme *oblik robe*? Očevdno iz samog ovog oblika. Jednakost ljudskih radova dobija konkretan oblik jednake predmetnosti vrednosti proizvoda rada, merenje utroška ljudske radne snage njegovim vremeniskim trajanjem dobija oblik veličine vrednosti proizvoda rada, naposljetku, odnosi proizvođača, u kojima one društvene odredbe njihovih radova postaju aktivne, dobijaju oblik društvenog odnosa proizvođača rada.

To znači da se tajanstvenost robnog oblika sastoji prosto u tome što on ljudima društvene karaktere vlastita njihova rada odrazuje kao karaktere koji objektivno pripadaju samim proizvodima rada, kao društvena svojstva koja te stvari imaju od prirode, a otuda im i društveni odnos proizvođača prema celokupnom radu odrazuje kao društveni odnos koji izvan njih po-

stoji među predmetima. Ovim quid pro quo [zamenjivanjem] proizvodi rada postaju robe, čulno natčulne ili društvene stvari. Tako se i svetlosni utisak neke stvari na nerv vida ne pokazuje kao subjektivni nadražaj samog nerva vida, već kao objektivni oblik stvari izvan oka. Ali kod gledanja, stvar, spoljašnji predmet, doista baca svetlost na drugu stvar, na oko. Tu imamo fizički odnos među fizičkim stvarima. Protivno tome, robni oblik i odnos vrednosti proizvođača rada, u kome se on ispoljava, nemaju apsolutno nikakva posla s njihovom fizičkom prirodom i onim odnosima između stvari koji iz nje potiču. Ovde se zbiva samo to da određen društveni odnos među samim ljudima uzima za njih fantasmagoričan oblik odnosa među stvarima. Pa zbog toga, da bismo našli analogiju, moramo pribeci maglovitim regionima verskog sveta. U njemu proizvodi ljudskih glava izgledaju da su samostalna obličja, obdarena vlastitim životom, i koja se nalaze u odnosima među sobom kao i s ljudima. Ovakvo je i s proizvodima ljudskih ruku u robnom svetu. Ovo ja nazivam fetišizmom, koji prijanja za proizvode rada čim se proizvode kao robe, i koji je zbog toga nerazdvojno skopčan s robnom proizvodnjom.

Taj fetiški karakter robnog sveta potiče, kako je prednja analiza već pokazala, iz osobenog društvenog karaktera rada koji proizvodi robu.

Upotrební predmeti postaju robama uopšte samo zato što su *proizvodi privatnih radova koji se vrše nezavisno jedni od drugih*. Kompleks [celina] tih privatnih radova sačinjava celokupan društveni rad. Pošto proizvođači stupaju u društveni dodir tek razmenjivanjem proizvoda svog rada, to se i specifična društvena obeležja njihovih privatnih radova ispoljavaju tek u okviru te razmene. Ili, privatni radovi istupaju kao zglobovi ukupnog društvenog rada tek putem odnosa u koje razmena dovodi proizvode rada, a preko ovih i proizvođače. Zbog toga se ovima društveni odnosi njihovih privatnih radova *prikazuju* kao ono što jesu, tj. ne kao neposredno društveni odnosi samih lica u nji-

hovim radovima, već, naprotiv, kao stvarni odnosi među licima, a društveni odnosi među stvarima.

Tek u okviru svoje razmene dobijaju proizvodi rada društveno jednaku predmetnost vrednosti odvojenu od njihove čulno različite upotrebne predmetnosti. Ovo cepanje proizvoda rada na stvar od koristi i na stvar od vrednosti nastupa in praksi tek pošto se razmena dovoljno rasprostranila i stekla važnost da bi se korisne stvari proizvodile in svrhu razmene, kad se dakle već pri samoj njihovoj proizvodnji uzima in obzir njihov karakter kao vrednost. Od toga časa dobijaju privatni radovi proizvođača uistinu dvostruk društveni karakter. S jedne strane, kao određeni korisni radovi moraju oni zadovoljavati određenu društvenu potrebu i na taj se način potvrditi kao zglobovi celokupnog rada, samoniklog sistema društvene podela rada. S druge strane, oni zadovoljavaju raznolike potrebe svojih vlastitih proizvođača samo ukoliko je svaki poseban koristan privatni rad razmenljiv za svaku drugu vrstu korisnog privatnog rada, dakle, samo ukoliko je isto vredan kao i on. *Jednakost različitih radova* toto coelo (u svakom pogledu) može se sastojati samo u *apstrahovanju od njihove stvarne nejednakosti*, in svođenju na zajednički karakter koji imaju kao *trošenje ljudske radne snage*, kao *ljudski rad* uzet apstraktno. A mozak privatnih proizvođača odrazuje ovaj dvostruki društveni karakter njihovih privatnih radova samo u oblicima koji se javljaju in praktičnom prometu, in razmeni proizvoda, dakle: društveno korisni karakter njihovih privatnih radova in tome obliku što proizvod rada mora biti koristan, i to za druge — a društveni karakter jednakosti raznovrsnih radova in obliku zajedničkog vrednosnog karaktera tih materijalno različitih stvari, proizvoda rada.

Prema tome, ne dovode ljudi svoje proizvode in uzajamni odnos kao *vrednosti* zato što in tim stvarima gledaju *puke materijalne omotače* jednorodnog ljudskog rada. Naprotiv. Time što in procesu razmene izjednačuju svoje raznovrsne proizvode jedan s drugim kao *vrednosti*, izjednačuju oni i svoje različite radove jedne s

drugima kao ljudski rad. Oni to ne znaju, ali čine, tako. Prema tome, vrednosti ne piše na čelu *šta je*. Baš naprotiv, vrednost pretvara svaki proizvod rada in društveni jeroglif. Docnije pokušavaju ljudi da odgonetnu smisao jeroglifa, da proniknu tajnu svoga vlastitog društvenog proizvoda; jer određenje upotrebni vrednosti kao *vrednosti* isto je tako njihov društveni proizvod kao i jezik. Pozno naučno otkriće da su proizvodi ljudskog rada, ukoliko su vrednosti, samo materijalni izrazi ljudskog rada utrošenog in njihovoj proizvodnji, čini epohu in istoriji razvitka čovečanstva, ali nikako ne otklanja predmetni privid društvenih karaktera rada. Ono što važi samo za ovaj posebni oblik proizvodnje, za robnu proizvodnju, naime da se specifični društveni karakter međusobno nezavisnih privatnih radova sastoji in tome što su jednaki kao ljudski rad, i da taj karakter uzima oblik vrednosnog karaktera proizvoda rada, čini se, kako pre tako i posle tog otkrića, onima što su obuhvaćeni odnosima robne proizvodnje, da je isto tako definitivno, kaogod što naučno rastavljanje vazduha na njegove elemente ostavlja da oblik vazduha kao fizikalni telesni oblik i dalje postoji.

(K. Marx, *Kapital*, I, str. 36—39.)

OTUĐENJE I PRIVATNA SVOJINA

Mi smo dosad promatrali odnos samo sa strane radnika, a kasnije ćemo ga promatrati i sa strane ne-radnika.

Dakle, *otuđenim, ospoljenim radom* radnik proizvodi odnos prema tom radu, čoveka koji je radu tuđ, koji se nalazi izvan njega. Odnos radnika prema radu proizvodi odnos kapitalista prema radu, ili, kako se inače još želi nazvati poslodavca. *Privatno vlasništvo* je, dakle, proizvod, rezultat, nužna konzekvencija *ospoljenog rada*, spoljašnjeg odnosa radnika prema prirodi i prema samom sebi.

Privatno vlasništvo proizlazi, dakle, pomoću analize iz pojma *ospoljenog rada*, tj. *ospoljenog čovjeka*, otuđenog rada, otuđenog života, otuđenog čovjeka.

Pojam *ospoljenog rada* (*ospoljenog života*) dobili smo svakako iz nacionalne ekonomije kao rezultat iz kretanja *privatnog vlasništva*. Ali pri analizi toga pojma pokazuje se da, ako se privatno vlasništvo pojavljuje kao osnova, uzrok *ospoljenog rada*, da je ono, naprotiv, njegova konzekvencija, kao što ni bogovi *prvobitno* nisu uzrok, nego posljedica zablude ljudskog razuma. Kasnije se taj odnos pretvara u uzajamno djelovanje.

Ta tajna privatnog vlasništva izbija opet tek na posljednjoj kulminacionoj tački razvitka privatnog vlasništva, naime, s jedne strane, da je ono *proizvod* *ospoljenog rada*, a s druge, da je *sredstvo*, pomoću kojeg se rad *ospoljuje*, *realizacija toga ospoljenja*.

Taj razvitak ujedno osvjetljava različite, dosad neriješene sukobe.

1) Nacionalna ekonomija polazi od rada kao od prave duše proizvodnje, pa radu ipak ne daje ništa, a privatnom vlasništvu sve. Proudhon je iz te protivrječnosti zaključio u korist rada, a protiv privatnog vlasništva. Međutim, mi uvidamo da je ova pravična protivrječnost protivrječnost *otuđenog rada* sa samim sobom i da je nacionalna ekonomija izrazila samo zakone otuđenog rada.

Stoga mi također uviđamo da su *nadnica* i *privatno vlasništvo* identični: jer je nadnica, kao i proizvod, predmet rada, sam plaćeni rad, samo nužna konzekvencija otuđenja rada, i jer se u nadnici rad također ne pojavljuje kao samosvrha, nego kao sluga plaće. To ćemo izvesti kasnije, a sada povucimo samo još neke konzekvencije.

Nasilno *povišenje nadnice* (bez obzira na druge poteškoće, bez obzira na to što bi se ona kao anomalija mogla također samo nasilno i održati) bilo bi samo *bolje plaćanje robova* i ne bi ni radniku ni radu osvojilo njihovo ljudsko određenje i dostojanstvo.

Staviše, čak *jednakost plaća*, koje zahtijeva Proudhon, samo pretvara odnos sadašnjeg radnika prema svome radu u odnos svih ljudi prema radu. Društvo se tada shvaća kao apstraktni kapitalist.

Nadnica je neposredna posljedica otuđenog rada, a otuđeni rad je neposredni uzrok privatnog vlasništva. Stoga s jednom stranom mora pasti i druga.

2) Iz odnosa otuđenog rada prema privatnom vlasništvu slijedi dalje da se emancipacija društva od privatnog vlasništva itd., od ropstva, izražava u *političkom* obliku *emancipacije radnika*, ne kao kad bi se radilo samo o njihovoj emancipaciji, nego o ljudskoj emancipaciji, jer je u njihovoj emancipaciji sadržana opća ljudska emancipacija, a ta je u njoj sadržana zato jer je cjelokupno ljudsko ropstvo involvirano u odnosu radnika prema proizvodnji, a svi ropski odnosi samo su modifikacija i konzekvencije tog odnosa.

Kao što smo iz pojma *otuđenog ospoljenog rada* našli pomoću analize pojam *privatnog vlasništva*, tako se pomoću tih dvaju faktora mogu razviti sve nacionalnoekonomske *kategorije*, a u svakoj ćemo kategoriji naći, kao na primjer u prodaji, konkurenciji, kapitalu, novcu, samo *određeni* i *razvijeni* izraz tih prvih osnova.

Prije nego što razmotrimo to oblikovanje, pokušajmo riješiti dva zadatka.

1) Odrediti opću *suštinu privatnog vlasništva*, koja je proizašla kao rezultat otuđenog rada u njegovu odnosu prema *pravom ljudskom i socijalnom vlasništvu*.

2) Mi smo *otuđenje rada*, njegovo ospoljenje pretpostavili kao činjenicu i tu činjenicu smo analizirali. Sada pitamo kako *čovjek* dolazi do toga da svoj rad otuđuje, ospoljuje? Kako je to otuđenje osnovano u suštini ljudskog razvitka? Za rješenje zadatka dobili smo već mnogo time što smo pitanje o *porijeklu privatnog vlasništva* pretvorili u pitanje odnosa *ospoljenog rada* prema razvitku čovječanstva. Jer, ako se govori o *privatnom vlasništvu*, vjeruje se da je riječ o nekoj stvari izvan čovjeka. Kad se govori o radu, onda je riječ neposredno o samom čovjeku. To novo postavljanje pitanja inklusivne je već njegovo rješenje.

ad 1) *Opća suština privatnog vlasništva i njegov odnos prema istinskom ljudskom vlasništvu.*

Ospoljeni rad nam se raspao na dva sastavna dijela, koji se uzajamno uvjetuju, ili koji su samo različiti izrazi jednog te istog odnosa. *Prisvajanje* se pojavljuje kao *otuđenje*, *ospoljenje*, a *ospoljenje* kao *prisvajanje*, *otuđenje* kao istinsko udomaćenje.

Mi smo razmatrali jednu stranu, *ospoljeni rad* u odnosu prema samom radniku, tj. *odnos ospoljenog rada prema samom sebi*. Kao proizvod, kao nužan rezultat toga odnosa našli smo *imovinski odnos ne-radnika prema radniku i radu*. *Privatno vlasništvo*, kao materijalan, rezimirajući izraz ospoljenog rada, obuhvaća oba odnosa, *odnos radnika prema radu i prema proizvodu njegova rada i prema ne-radniku*, te odnos *ne-radnika prema radniku i proizvodu njegova rada*.

Kad smo sada vidjeli da se u odnosu prema radniku, koji radom sebi *prisvaja* prirodu, prisvajanje pojavljuje kao otuđenje, samodjelatnost kao djelatnost za drugoga i kao djelatnost drugoga, život kao žrtvovanje života, proizvodnja predmeta kao prisvajanje predmeta od tuđe sile, *tuđeg* čovjeka, onda razmotrimo sad odnos toga, radu i radniku *stranog* čovjeka prema radniku, prema radu i njegovu predmetu.

Prije svega, treba primijetiti da sve što se kod radnika pojavljuje kao *djelatnost ospoljenja*, *otuđenja* kod ne-radnika se pojavljuje kao *stanje ospoljenja*, *otuđenja*.

Drugo, da se *stvarno praktično odnošenje* radnika u proizvodnji i prema proizvodu (kao duševno stanje) pojavljuje kod ne-radnika, koji mu je suprotstavljen, kao *teoretsko odnošenje*.

Treće. Ne-radnik čini sve protiv radnika, što radnik čini sâm protiv sebe, ali on ne čini ništa protiv sebe ono što čini protiv radnika.

(K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*,
Rani radovi, str. 219—222.)